

Az eperjesi Szentháromság karmelita konvent története

A magyarországi középkori karmelita közösségek közül legteljesebben az eperjesi Szentháromság konvent története rekonstruálható, noha belső keletkezésű iratok itt sem állnak a kutatás rendelkezésére. Mivel azonban a konvent és a város szinte mindvégig szoros, szervezetszerű kapcsolatban voltak egymással, a város levéltárában¹ számos, a konventet érintő irat található, melyek a fejlődés pusztá ismertetésén túl rávilágítanak a város, a karmelita rend, a rendtartomány és a konvent kapcsolatrendszerére, annak módosulására, a konvent finanszírozására, a konvent alapításának és megszűnésének körülményeire is. E dolgozat ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Munkámban elsősorban az eperjesi városi levéltár dokumentumaira támaszkodtam, kiegészítve azokat a szakirodalomból vett kitekintésekkel, valamint más magyarországi karmelita közösségekre vonatkozó információkkal. Az események leírásában fenntartottam a kronologikus sorrendet.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS KEZDETEI

Bár a konvent alapításáról nem maradt ránk forrás,² nem sokkal későbbi iratokból arra következtethetünk, hogy Eperjes város és annak tanácsa kezdetektől

¹ Eperjes város középkori levéltára még e század elején is eredeti helyén és eredeti állapotában volt. Már a 18. század végén kinyomtattak állományából néhány oklevelet, l. Carolus Wagner: *Diplomatarum comitatus Sarusienensis. Posonii–Cassoviae 1780.* (a továbbiakban: Wagner 1780.). Az anyagot Iványi Béla rendszerezte, és a középkori részt regesztá formájában ki is adta. Iványi Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára.* Szeged 1931. (A továbbiakban: Iványi 1931.) Az eredeti anyag a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen hozzáférhető. (Jelzet: C 297–308)

² A konventet a karmelita rend cseh rendtartománya alapította 1431-ben, 1440-ben került a felnémet rendtartományhoz. Adalbert Deckert: *Die Geschichte der oberdeutschen Provinz der Karmeliten nach den Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529.* Rom 1961. (a továbbiakban: Deckert 1961.) 42. A cseh rendtartományról uo. 14. és 16.

fogva támogatta az új konventet, és felelősséget érzett iránta.³ A támogatás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a tanács felhívta az alapító cseh rendtartomány figyelmét a városra, hanem a Szentháromság konvent javára tett viszonylag jelentős adományokban⁴ is; a felelősség pedig az adományok sorsa iránti növekvő aggodalomban jelentkezett. Úgy tűnik, a konvent vezetői és tagjai nem gazdálkodtak körültekintően a nekik juttatott ingó- és ingatlanvagyonnal, hanem könnyelműen eladták, elzálogosították azokat.⁵ Az anyagi romlással együtt járt a szerzetesi és liturgikus fegyelem felbomlása is.⁶ A gondokat csak fokozta, hogy az alapító cseh rendtartomány nem volt abban a helyzetben, hogy irányíthassa a konventet, hiszen a huszitizmus következtében maga is a felbomlás állapotában volt.⁷

E helyzetben került sor a város és a konvent viszonyának szabályozására, mely a későbbi együttműködés alapjává vált. E szabályozás Johannes Facitól, a karmelita rend generálisától származik,⁸ aki 1437-ben személyesen vizitálta a konventet, és a látottakkal a legkevésbé sem volt megelégedve. Másfelől viszont, mint ahogy ez a szabályozás szövegéből is kitetszik, teljesen megbízott a város tanácsában. Olyan testületnek tekintette, mely a tehetetlen rendtartomány helyett is felügyelheti a konventet. Ennek érdekében a tanácsot széleskörű jogosítványokkal ruházta fel.

Faci a konvent ingatlanvagyonának elherdálását tekintette a legfőbb gondnak, ezért a városi tanácsot vagyongondnok⁹ kinevezésével bízta meg. E vagyongondnok elsődleges feladata a további anyagi romlás megakadályozása és a már elher-

³ Vö. Meinrad Schi: *Die Bettelorden in der Seelsorgsgeschichte der Stadt und des Bistums Würzburg bis zum Konzil von Trient*. Würzburg 1981. 319.

⁴ „... *agros, ortos, equos, vaccas, cacabos, libros* ...” Johannes Faci, 1437. március 14. Wagner 1780. 524–527.

⁵ „... *invenimus heu! [Johannes Faci – R. K.] quod priores, qui fuerunt preteritis temporibus [...] bona Conventus prefati ad tantam deduxerunt dilapidationem, quod vendiderunt tam mobilia quam immobilia [...] quidquid habere potuerunt.*” Uo.

⁶ „... *priores [...] una cum fratribus [...] immemores salutis sue [...] ea consumendo in vita detestabili.*” Uo.

⁷ A cseh rendtartomány megszűnéséhez l. Deckert 1961. 16.

⁸ „*Frater Johannes humilis magister, ac servus totius ordinis Fratrum Beatissime Dei Genitricis Marie de monte Carmeli [...] Cum nos, sicut tenemur, ex injuncto nobis officio, visitando nostrum prefatum totum ordinem, pervenerimus ad conventum nostrum situatum in dicto oppido seu civitate Epperiensi et habita debita inquisitione de regimine fratrum ibidem...*” Wagner 1780. 524–527.

⁹ „... *rogamus et obsecramus vos [Eperjes város bírját és tanácsát – R. K.] quatenus superintendentes esse velitis, quod bona conventus antedicti, que sunt et in futurum erunt, non isto modo annihilentur.*” Uo.

dált javak visszaszerzése volt. Ezen túl szinte minden területen – az istentiszteletet kivéve – ellenőrizte a konventet és különösen a *prior*t. Zár alatt kellett tartania az arany és ezüst kegytárgyakat;¹⁰ a mindennapokban használtakat leltár alapján adta át a *prior*nak.¹¹ A házfőnöknek a leltárba foglalt tárgyakkal, valamint az időközben kapott adományokkal két évente el kellett számolnia.¹² A városi tanács fegyelmi jogköre még a *prior* jogkörén felül is érvényesült: azokat, akik a leltárba foglalt tárgyakat nem tudták visszaadni, elidegenítették a kolostor vagyonát, vagy az építésre tett adományokat nem adták át az építőmesternek, a tanács még a templomban is elfoghatta, és fogságban tarthatta mindaddig, amíg azok a károkat meg nem térítették.¹³

Miután Faci ekképpen mérsékelte a világi javak birtoklásából adódó kísértést, gondja volt arra is, hogy konventnek szilárd anyagi alapot teremtsen, ezúttal is a városi tanács segítségével. Megbízta a tanácsot, hogy tegye újra művelhetővé a konvent szőlőjét,¹⁴ és a haszonból vásároljon liturgikus könyveket,¹⁵ továbbá

¹⁰ „*plantes vobis auctoritatem et posse recipiendi omnia clenodia ad Divinum cultum pertinentia in auro et argento, necnon ornamenta ad vestram custodiam, vel alicuius notabilis viri seu aliquot notabilium vivorum, quem, vel quos ad hoc ordinaveritis, qui sibi eligere in ecclesia seu sacristia eidem conventus habet vel habebunt locum ad ponendum cistas seu alia necessaria pro conservatione eorundem sub bonis et firmis seraturis et quod ea ministret vel ministrent ad Divinum officium et servitium, quo peracto ea reponet vel reponent ad dictam tutam custodiam.*” Uo.

¹¹ „*De libris vero et aliis quorum usum habere oportet nocte et die ad Divinum officium perficiendum, volumus, quod prior, quicumque pro tempore fuerit, illos recipiat sub inventario de manibus vestris.*” Uo.

¹² „*... quolibet anno reddere habeat rationem de eisdem [...] simili modo volumus, quod fiat de omnibus vineis, agris, ortis, censibus et quibuscunque aliis immobilibus bonis sic.*” Uo.

¹³ „*... Prior [...] huiusmodi bona alienare per venditionem seu impignorationem temerarie presumpserit vel bona per eum sub inventario recepta reddere integraliter recusaverit, extunc vobis concedimus, quod nostri ex parte eum capere possitis, ubicunque fuerit, sive in ecclesia, sive non, et eum in loco securo oponere [...] quousque omnia reddiderit. Dicto modo volumus, quod faciat de priore et fratribus, qui pecuniam, aurum vel argentum datum vel dandum ad stricturam ecclesie receperint et vitrico seu magistro edificiorum eiusdem per vos ordinato realiter non porrexerint.*” Uo.

¹⁴ „*Insuper instanter, imo instantissime supplicamus, quatenus perennali benignitate cogitare velitis, quod vinea snepe nominato conventui data in Szantho per venerabilem virum Petrum Piro condam iudicem ibidem que jam per negligentiam cultura quasi dinoscitur silvatica non perdat, sed per vestram prudentiam excogitetur modis enim reparandi.*” Uo.

¹⁵ „*... proventus de eadem vinea ponantur ad compositionem seu facturam librorum ad divinum officium necessarium [...] Quibus habitis, volumus, quod vinea seu proventus eiusdem redeant ad usum fratrum.*” Uo.

lehetőség szerint tartsa távol a konventtől az infláció negatív hatásait.¹⁶

A tanács földi fáradozásait a rend lelki javakkal hálálta meg:¹⁷ Faci részesítette a tanácsot a rend által elvégzett és elvégezendő összes szertartás előnyeiből, beleértve az elhunyt rendtagok lelki üdvéért mondott miséket is.¹⁸ A saját lelki üdvéért aggódó középkori polgár hasonló szertartásokra egyébként nem kevés pénzt áldozott, így nem kételkedhetünk abban, hogy az ellenszolgáltatást nagyon is valósnak érezhette.

Az 1437-es oklevél nem érintette a konvent és a rendtartomány viszonyát, mivel az utóbbi felbomlóban volt. 1440-ben a magyarországi karmelita konventek – köztük az eperjesi is – a felnémet rendtartományhoz kerültek. A város üdvözölte e fejlődést,¹⁹ bízott abban, hogy e jól működő tartomány az eperjesi konventet is jobban irányítja majd. Ehhez azonban a rendfőnök újabb beavatkozására is szükség volt. Faci a felnémet rendtartománynak 1450-ben írt levelében körvonalazza az eperjesi polgárok által elébe tárt problémát: a Szentháromság konvent élén a priorok túl gyakran váltakoznak, így nincs idejük, hogy beilleszkedjenek.²⁰ Faci tehát leváltotta az addigi priort, egy újat nevezett ki, és megbízta a rendtartományt

¹⁶ „Demum ad nostram devenit notitiam, quomodo aliquae possessiones ad predictum conventum pertinentes aliquando perduntur vel periri possunt propter defectum solutionis denariorum censualium Serenissimi Domini Imperatoris, quomobrem precamur, quatenus vices vestras addere velit et capere de melioribus proventibus [...] prenominati conventus, donec clementer per Serenissimum Dominum Imperatorem aliter fuerit ordinatum.” Uo.

¹⁷ „Cupimus vobis in spiritualibus vicem refundere salutarem.” Uo.

¹⁸ „Quare vobis omnibus [...] participationem concedimus [...] omnium missarum [...] ceterumque bonorum omnium, que per nos et fratres nostre totius sacre religionis operari dignabitur [...] in vita pariter et in morte. Adjicientes nihilominus et de gratia speciali concedentes, ut cum obitum vestrorum memoria in nostro generali capitulo fuerit recitata, idem pro vobis fiet, quod pro fratribus defunctis nostri ordinis in eodem est fieri consuetum.” Uo.

¹⁹ A felnémet rendtartomány tradíciója a rendfőnök mellett a városnak tulajdonít döntő szerepet: „Conventum ipsam Epperiensem quondam non nostre sed provincie Polonie subiectum fuisse, ob preces tamen integerrimas antecessorum vestrorum et ad generalis magistri prioris totius sacri ordinis nostri instantiam [...] ad nostram jurisdictionem et provinciam revocasse.” Johannes Benzenreutter, 1498. július 1. Iványi 1931. 781. sz.; Wagner 1780. 522–523.

²⁰ „qualiter per venerabiles cives oppidi Epperiensis [...] nobis querulose expositum fuit, quomodo preteritis temporibus conventui dicti oppidi de prioribus male per provinciale et provinciam provisum extitit [...] quia priores tantum annales erant vel ad duos annos ita, quod antequam cives de tali priore notitiam haberent, removebatur et alius prior ordinabatur.” Johannes Faci, 1450. március 14. Wagner 1780. 527–529.

annak beiktatásával.²¹ A rendfőnök fel is sorolja egy házfőnök legfontosabb – és vélhetően leggyakrabban megszegett – kötelezettségeit: a tartományi hozzájárulás rendszeres fizetését, a számlák és a leltárok naprakészen tartását,²² az engedelmességet a tartományi és rendi előjárók iránt.²³ A levélben megtalálhatók még némileg kiegészítve az 1437-es dokumentum legfontosabb intézkedései: a kolostori javak elidegenítési tilalma,²⁴ valamint a városi tanács fegyelmi jogköre²⁵ is.

E két rendelkezés képet ad a rendfőnök felfogásáról is. Számára egy konvent normális működésének elengedhetetlen feltétele a rendezett anyagi háttér. Az ingatlanvagyonot sem tartja a rend kolduló jellegével összeegyeztethetetlennek. Tiszta van azonban azzal is, hogy e vagyon megfelelő kezelése a szerzetesek energiáját túlságosan is lekötne, számukra esetleg ellenállhatatlan kísértést jelentene, ami veszélyeztetné a konvent anyagi bázisát is. A megoldást a várostól várja, mely mindeközben nem akadályozhatta meg, hogy a polgárai által adományozott javakat elherdálják. A tanácsot tehát vagyongondnok kinevezésével bízta meg, és felruházta széleskörű fegyelmi jogkörrel is. A másik ellenőrző szerv a rendtartomány, mely kiegészíti a városi felügyeletet. E modelltől – melynek előfeltétele a jó kapcsolat a város, a konvent és a rendtartomány között – várta a konvent anyagi és lelki szempontból egyaránt zavartalan működését.

ZAVARTALAN EGYÜTTMŰKÖDÉS A 15. SZÁZADBAN

A rendfőnök előbb tárgyalta két iratával intézményesített kapcsolatrendszer hosszú időre működőképesnek bizonyult. Ennek számos jelét tapasztalhatjuk. A

²¹ „... juxta eorum petitionem absolvimus fratrem Johannem Stoss a prioratu dicti conventus et institui-
mus ibi priorem localem fratrem Johannem de Buda, volentes quod de cetero prior illius conventus [...] instituiatur juxta constitutiones ordinis ad illud officium.” Uo.

²² „solvatque taxas et recipiat suos superiores ad se venientes ac reddit computa et inventaria.” Uo.

²³ „... dictus prior [...] semper servata obedientia ad provincialem et capitulum.” Uo.

²⁴ „... inhibentes dicto priori et futuris sub sententia excommunicationis quatenus possessiones habitas vel habendas datas vel dandas census redditus et alia quaecunque donata ad perpetuum servitium dicti conventus nullo pacto vendere aut alienare presumant.” Uo.

²⁵ „Liberam concedimus licentiam consilio dicti oppidi, ut talem priorem capiant et capi faciant et ponant in carceribus, donec et quousque talis prior res venditas aut alienatas conventui restituerit.” Uo.

házfőnökök hivatali ideje meghosszabbodott.²⁶ Egy polgár végrendeletében szerepel annak testvére, Peter Maul,²⁷ aki később, krakkói tanulmányai után a konvent priorja lett.²⁸ E körülmény azért igen jelentős, mert erre a magyarországi karmelita rendházak esetében sehol máshol nem került sor. Ellenkezőleg, a konventek vezetői bizonyíthatóan idegenek, külföldiek voltak; e tényt tehát a rendház és a város szerves, jó kapcsolata bizonyítékának tekinthetjük. További alátámasztásként értékelhetjük I. Mátyás király 1472-es oklevelét, melyben arra szólítja fel az eperjesi tanácsot, hogy térítse meg a karmelita rendnek azt a kárt, melyet egy eperjesi karmelita, maga is egy eperjesi polgár fia, egy németországi rendtagnak az eperjesi vámnál okozott.²⁹ Hasonlóan jó a viszony a rendtartomány és a város vezetői között is: a rendtartományi vezetők leveleikben a házfőnököket intik meg a várossal szemben elkövetett kisebb kihágásaikért.³⁰

Ez időszakban jelentősen kibővültek, korszerűsödtek a konvent épületei is, mely munkálatok fedezetét a polgárok adományai teremtték meg.³¹ A kilencvenes évekre felépül a konvent gótikus csarnoktemploma vakolt falakkal, rózsablakkal, több más üveglablakkal és oltárokkal.³²

²⁶ 1451 és 1462 között. Deckert 1961. 190.

²⁷ „Anno Domini M CCCC LXXIII in die sancti Bartholomei factum est testamentum per honorandam dominam Elizabeth [...] coram priore conventus sancte et individue Trinitatis una cum fratre suo Petro Maul.” Iványi 1931. 500. sz.

²⁸ Deckert 1961. 196.

²⁹ „... confrater suus eiusdem ordinis filius circumspecti Georgii Pfaff dicti, concivis vestri [...] Jeronimus videlicet vocatus [...] per quendam tributarium in dicto loco [...] exponentem [Johannem filium Wagner de Nova Civitate regni Frankonie – R. K.] [...] rebus suis [...] dampnificasset [...] igitur fidelitate vestre harum serie firmiter mandamus [...] exponenti [...] de bonis dicti Jeronimi [...] plenam et omnimodam satisfactionem adeo impendere debeatis.” I. Mátyás, 1472. október 7. Iványi 1931. 496. sz.

³⁰ „Cum non parva tamen indignatione imo verius cordis amaritudine recepi displicentiam, quam habetis [cives Epperiense – R. K.] in fratre Ladislao atque moderno nostri monasterii priore Jodoco, quem etiam presentibus meis scriptis ad pacifice vobiscum conservandum atque regularis vite instituta servandum admonéo et requiro. [...] Datum Wiennae Anno Domini 1493, 9 die mensis martii. Frater Johannes Swind [...] vicarius super conventus Austrie Ungarie et Styrie ordinis fratrum Carmelitarum.” Iványi 1931. 690. sz.; Wagner 1780. 530–531.

³¹ Az 1443. október 20-án (Iványi 1931. 287. sz.) és 1448. augusztus 26-án (uo. 327. sz.) kelt feljegyzések azon polgárokat sorolják fel, akik a kolostor építésével kapcsolatosan még pénzzel, anyaggal vagy munkával tartoznak.

³² „... claustrum cum quatuor calumpnis, testudinem, tecturam, imagines, altaria, pavimenta, ornamentum altarium, fenestras vitreas, stellas...” Iványi 1931. 682. sz.

Úgy tűnik tehát, hogy az együttműködés szinte zavartalan volt. A polgárok közössége a karmelitákat maga közül valónak tekintette, elégedett volt a karmeliták tevékenységével, azt a polgárok kegyes adományaival arányban állónak látta. Ellenőrzési jogait ezen együttműködés fenntartása érdekében a rendtartományi vezetés támogatásával gyakorolta.

A város polgárai és a karmelita konvent szoros kapcsolatára következtethetünk abból a perből is, melyet együtt folytattak a néhai városbíró, Zewch László örökösei ellen. Az elhunyt évtizedekig a város bírja volt, és magát bízta meg a Szentháromság karmelita konvent, valamint a város másik két temploma, a Szent Miklós plébániatemplom és a Szűz Mária ispotálytemplom vagyongondnoki tisztével. Noha a kegyes célú végrendeletek végrehajtásában következetes volt (valamint az említett építkezésekre is az ő hivatali ideje alatt került sor), nem vezetett könyvet a felhasznált pénzekről, és a városi tanácsnak sem számolt be arról,³³ sőt azokat saját céljaira használta fel.³⁴ Így a város és az említett templomok egyaránt becsapva érztek magukat, és a szemmel láthatóan nagyhatalmú bíró halála után örököseit közösen perbe fogták. A hosszú éveken át különböző egyházi fórumok előtt folytatott pereskedés³⁵ végül megegyezéssel fejeződött be.³⁶ A periratokból kitűnik, hogy a városi polgárok és a velük együtt felperesként szereplő egyházi intézmények között érdekazonosság állt fenn, és hogy ezért a közös ügyért a város és az egyházi közösségek együtt szálltak síkra.³⁷

³³ Egy tanú szerint: „*Idem Ladislaus [...] omni anno coram civibus dicendo sic: Amici et domini mei, iam idem, quod habui exposui ad fabricam ecclesie recipiatis rationem a me, iam habebatis alium loco mei et hoc fecit omni anno coram iuratis et civibus, ipsi autem noluerunt alium eligere loco suo nec rationem habere, sed semper petentes ipsum, ut ipse provisor et procurator illius claustrum sit.*” Uo.

³⁴ „*De pecuniis eidem claustro sancte Trinitatis in dicta Eperies fundato et fratribus in eodem degentibus tam testamentaliter legatis quam etiam donatis ad se recepisset.*” Bartholomeus custos, 1493. január 24. Iványi 1931. 688. sz.

³⁵ A következő periratok maradtak fenn: 1492. október 11. (Iványi 1931. 682. sz.), 1492. november 24. (uo. 688. sz.), 1493. november 2. (uo. 697. sz.), 1494. március 9. (uo. 702. sz.), 1494. március 26. (uo. 704. sz.) és 1494. szeptember 15. (uo. 714. sz.)

³⁶ 1494. szeptember 15-én. Iványi 1931. 714. sz.

³⁷ „... in causa religiosi fratris Ladislai prioris ceterorumque fratrum ordinis Beate Marie virginis de monte Carmeli in claustro Sancte Trinitatis in civitate Eperies fundato degentium ac discreti Martini rectoris hospitalis Beate Marie Virginis de dicta Eperies, necnon Vicinorum Ecclesie Sancti Nicolai Episcopi et Confessoris in dicta Eperies qui in presenti causa pro suis interesse ingesserunt contra discretum Mattheum

ROMLÓ VISZONY A 16. SZÁZADBAN

A későbbi fejlődés tükrében azonban úgy látszik, hogy a karmeliták számára e közös ügyben anyagi érdekeik voltak az elsődlegesek. Ugyanis szinte pontosan a századfordulóval egy időben a források Eperjes városa és a Szentháromság karmelita konvent viszonyának elhidegüléséről tanúskodnak. Úgy tűnik, hogy a polgárok – más európai városokhoz hasonlóan – Eperjesen sem elégedtek meg a szerzetesek spirituális tevékenységével, hanem őket, mint a városi közösség tagjait a világi terhekben is részesíteni kívánták. Mivel erre a szerzetesek nem voltak hajlandók, a város megkísérelte megakadályozni, hogy részesüljenek a kegyes célú adományokból. Ezzel párhuzamosan a szerzetesek számára egyre inkább gazdasági tevékenységük kerül előtérbe.

1498-ból származik az első levél, mely már e romló viszonyról tudósít. A tartományfőnök arra inti a várost, ne követeljen adót egyházi – köztük karmelita – ingatlanvagyon után, és engedélyezze továbbra is, hogy a karmeliták a város erdejéből épületfához jussanak, hiszen ez a szokás szerint a város minden lakójának jár.³⁸ E levél a megváltozott viszonyrendszer több elemére is fényt derít. A város azt szeretné, hogy a karmeliták, hasonlóan a közösség más tagjaihoz, ingatlanvagyonuk arányában járuljanak hozzá a mindenkit érintő kiadásokhoz. A karmeliták erre nem hajlandók, és kiváltságos egyházi állapotukra hivatkoznak. Ezzel kizárják magukat a közösség tagjainak sorából, tehát nem illetik meg őket a közösség tagjainak szokás szerint kijáró juttatások – többek között az épületfa – sem. Általánosítva megállapíthatjuk: a kölcsönös sérelmek oda vezettek, hogy a városi közösség immár nem tekinti tagjainak a szerzeteseket.

plebanum de dicta Eperies et Johanne filios necnon dominam Sophiam [...] condam circumspecti Ladislai Zewch successores." Bartholomeus custos, 1494. március 26. Iványi 1931. 704. sz.

³⁸ „*Exposuit nobis comm venerabilis pater Ladislaus prior nostri conventus Epperiensis [...] preter nostri sacri ordinis privilegia et ecclesiastice immunitatis libertatem in decimarum de rebus nostris immobilium dandarum extorsione ac in emolumentorum pro eiusdem conventus constructione acquirendorum plurimum gravari adeo [...] quodque etiam pro edificiis huiusmodi erigendis ligna competentia, prout aliis de communitate solitum est communicare, habere non possit [...] eundem in infamiam nostre sancte religionis et status sacerdotilis verbis convitiis et diffamatoriis injuriari [...] ob eas igitur res rogamus et obsecramus vestras signantes [...] prefatum conventum ab huiusmodi decimis prestandis supportare et ad quevis commoda procuranda promovere auxilia opportuna ad edificia prebere ac famam nostram et nostrorum conservare.*" Johannes Benzenreutter provincialis, 1498. július 1. Iványi 1931. 781. sz.; Wagner 1780. 522–523.

Mivel a konvent mind kevésbé képes eleget tenni a város spirituális igényeinek, a város sem érdekelt immár a szerzetesi fegyelem fenntartásában. Nem meglepő, hogy a rendtartomány leveleiben sem partnerként jelenik meg a város tanácsa. A levelek hangvétele megváltozik: a tartomány vezetői már nem saját rendtársaikat, hanem a város vezetőit intik kötelességeik teljesítésére, a konvent kiváltságainak tiszteletben tartására. A rendtartomány természetesen továbbra is érdekelt a jó viszony fenntartásában: leveleiben megkísérli az ellentéteket elsimítani, a házfőnököket a városi vezetők jóindulatába ajánlani.³⁹

Az ellentétek lehetséges okára csak egyszer derül fény: 1506-os levelében arra emlékezteti a rendi előjáró a tanácsot, hogy a kegyes célra tett végrendeletek megakadályozása kiközösítés terhe mellett tilos.⁴⁰ Úgy tűnik, hogy a tanács megpróbálta megakadályozni, hogy a karmeliták – akik szinte idegen testté váltak a városban – az effajta adományokból részesüljenek. A végrendeletek elemzéséből kiderül, hogy e szándékukat a rendi vezetés tiltakozása ellenére valóra is tudták váltani.

A forrásanyag azt a feltevést is igazolja, hogy a karmeliták spirituális tevékenységük mellett egyre inkább gazdasági jellegű tevékenységgel is foglalkoztak, és ehhez kiváltságaikat is felhasználták. Egy 1512-es királyi kiváltságlevél felhatalmazza a karmelitákat, hogy borukat szabadon szállítsák a városba be, illetve abból ki, valamint hogy annak hasznát szabadon élvezhessék.⁴¹ A karmeliták tehát vámmentesen kereskedhettek szőlőik borával, mely szőlőket a város polgáraitól kapták, illetve a város segítségével szerezték vissza. Ekképp versenyelőnyhöz jutottak a vidék fellendülőben levő borkereskedelmében.⁴² Ez a jelenség nem

³⁹ Pl. Wolfgang Kraucker vikárius 1521-ben. Wagner 1780. 548–549.

⁴⁰ „*Fortamur itaque dominationes vestras obnixius [...] testatque ordini et loco prefato pie erogare, executores ultimarum voluntatum [...] minime impediatis, cum ex bulla Sixti IV. in Privilegiis Ordinis contenta singuli tales directe vel indirecte impeditores sententiam excommunicationis incurrant ipso facto.*” Johannes Fortis, 1506. március 25. Wagner 1780. 544–545.

⁴¹ „*Universa vina eorum, que in propriis vineis ipsorum quotannis procreari et provenire solent, libere semper ac pacifice et sine cuiuspiam contradictione ad claustrum ipsorum [...] importare ac ea [...] ad usum et sustentationem eorum propriam retinere sive educillare ipsa voluerint ac libitum et voluntatem ipsorum disponere, eisdemque ad necessitates claustrii et ecclesie eorum libere item et pacifice uti et frui possint ac valeant.*” II. Ulászló király, 1512. december 10. Iványi 1931. 1070. sz.

⁴² Eperjes városa a 16. század elején évente 4640 Ft értékű bort exportált. Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 381.

eperjesi sajátosság: különböző egyházi személyek és testületek más városokban is kereskedtek borral, és hasonló sikerrel őrizték meg vámmentességüket is.⁴³ Természetesen e folyamat mindenütt, Eperjesen is együtt járt a város és az egyházi testületek közötti viszony romlásával.

AZ EPERJESI KARMELOITA KONVENT MEGSZÚNÉSE

Súlyos viszályokkal terhelt volt tehát Eperjes és a Szentháromság karmelita konvent kapcsolata, mikor az 1526-os mohácsi csatavesztés következtében széthullott a középkori magyar állam. Mint utolsó eperjesi forrásunkból, Andreas Stoß⁴⁴ tartományfőnök 1529-es leveléből kitűnik, e vereség még a harci cselekményektől igen távol levő városban is érezte hatását, és döntően befolyásolta a konvent sorsát.⁴⁵ Megtudjuk belőle, hogy a konvent tagjai rémületükben elmene-kültek, a konvent templomát és épületét üresen hagyták. A levél további értékes részleteket tartalmaz a mohácsi csata hatásmechanizmusára, az eperjesi – és a többi magyarországi – karmelita konvent megszűnésére vonatkozóan is. A levelet a tartományfőnök bécsi vizitációja során tudniillik azzal a szándékkal írta, hogy biztosítsa a rend eperjesi visszatérésének feltételeit. Ezért kéri az eperjesi tanácsot, hogy őrizze a konvent vagyonát, különösen az ezüst kegyszereket,⁴⁶ a régi szokásnak megfelelően tájékoztassa a rendtartományt, hogy az újra szerzeteseket küldhessen a konventbe.⁴⁷ Tisztában volt a megromlott viszonyokkal, az utolsó

⁴³ L. még Marianne Gechter: Kirche und Klerus in der stadtkölnischen Wirtschaft im Spätmittelalter. Wiesbaden 1983.

⁴⁴ Andreas Stoß életéről, pályafutásáról l. Reinhold von Schaffer: Andreas Stoß, Sohn des Veit Stoß und seine gegenreformatorische Tätigkeit. Breslau 1926.

⁴⁵ „Als die vergangene Zeit aus einem erschreckhen des ainfals des grosen Tirannen des Türken in Ungern vill von Haus, guet, auch weyb und Knd geflochen, in solche Flucht sich Brueder Wolfgang Erbare Prior bey euch mit etlichen Brudern ausgeben und sich gethon, nur Bruder Hansen allein in Closter gelassen.” Andreas Stoß, 1529. július 10. Wagner 1780. 552–553.

⁴⁶ „... was dem Closterlein ist zuwesen, als die silberne Clainer, ewr Herrschaft und weysheit zu iren handen genomen in gewar.” Uo.

⁴⁷ „... ewr weysheit werden dise sache des Closterlein betrefend dermassen und also bedencken, auch ewr amnuerdt und underricht in unser Closter zu Wienn uns zu schicken, damit wir uns danach wissen zu richten, und ewren gutten willen und gunst den Vayttern der Provinz anzeigen, auch mit ainen Prior und mer Brudern, wo es will nott sein, zu versehen.” Uo.

házfőnök személyes felelősségével, és – a további együttműködés érdekében – megígéri annak felelősségre vonását.⁴⁸

A levélből úgy tűnik, hogy a tartományfőnök szerzeteseinek menekülését nem a török előrenyomulásának, hanem az eperjesi karmeliták alkalmatlanságának, elhamarkodott helyzetmegítélésének tulajdonítja, és azzal egyáltalán nem ért egyet.⁴⁹ A pusztá tények őt igazolják, hiszen Eperjest a harci cselekmények sem akkor, sem a későbbiekben nem érintették. Viszont az eseményektől való távolság, a karmeliták ügye iránti buzgalom az ő ítéletét is torzíthatták, csak fordítva, mint magyarországi testvéreijét: így a város és a rendház viszonyát kevésbé rossznak, még helyreállíthatónak látta, a török veszélyt pedig nem felnagyítva, hanem a valóságnak megfelelően értékelte.

Ha ezt az objektivitást és elkötelezettséget a helyi szerzeteseken nem is kérhetjük számon, Stoß levele rámutat arra, hogy a török előrenyomulás nem objektív szükségszerűségként, hanem az egyes városokban más-más, a helyi viszonyoktól, a cselekvők személyiségétől függő szubjektív döntések,⁵⁰ választások révén vezetett el a karmeliták meneküléséhez, a rendházak feladásához.

⁴⁸ „Auch Bruder Wolffgangen der erbar ain zeit bey ewch prior is gewesen, so er sich in seinem regiment und abzug dermassen nitt gehalten biedt vi esich gepuerdt, nachdem wir von ewr weysshaytt unterricht entphachen nitt ungestrafft wollen lassen.” Uo.

⁴⁹ Nyomatékosan ki is jelenti: „Daran wier mit ainer ganzen Prowintz kain gefallen tragen.” Uo.

⁵⁰ A harci cselekményekhez sokkal közelebb fekvő Pécs városa még 1536-ban (!) is új házfőnök kinevezését kérte a tartományfőnöktől. Szász Tartományi Könyvtár, Drezda. Mscr. 199 g, fol. 269 v.